

**DR. METİN
ERGUN'DAN İKİ
DESTAN**

Prof.Dr.
Saim SAKAOĞLU

S.Ü.Fen-Edebiyat
Fakültesi
Öğretim Üyesi

Dr. Metin Ergun (Milas 1963), günümüz Türk dünyasının halk edebiyatını en iyi bilen ve çok yakından takip eden genç araştırmacılarımızın başında gelmektedir. Daha lisans öğrenimi sırasında, o dönemdeki söyleyişle "Dış Türkler" in edebiyatına ilgi duymaya başlamış, bunun güzel bir sonucu olarak da bitirme tezini bu alanda hazırlamıştı. Bir öğrenci için zaman ve para açısından büyük problemler doğuracak olan böyle bir tezi, her türlü güçlüğü yenererek ortaya koymuştu. (Alpamiş Destanı (Özbek varyantı) / Metin-İnceleme-Sözlük, Erzurum1985.)

Dr. Ergun, Atatürk Üniversitesi'nde lisansüstü eğitimi sırasında yüksek lisans programında öğrencim olmuştu; o daha sonra benimle birlikte Selçuk Üniversitesi'ne gelince, doktora programını da birlikte takip etmiştik. Onun yüksek lisans ve doktora programları da Türk dünyası aşkının izlerini taşımaktadır. Her iki programdaki tezleri de başlı başına bir hazinedir. Özellikle dört ciltlik doktora tezi, bu alandaki en kapsamlı çalışmadır. (Yüksek lisans tezi: **Türkmen Halk Masalları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma**, Erzurum 1988; Doktora tezi: **Türk Efsanelerinde Değişme Motifi**, Konya 1993).

Araştırma görevlisi ve doktorluk yıllarında Türkistan'a iki uzun sefer yapmış, akıl almaz zorlukları yenerek ülke, insan, kütüphane, arşiv ve malzemeyle yakından tanışmıştı. Kağıt üzerinde edinilen bilgiler görgüye dayan-
dırılmış, bazıları yaşanılarak öğrenilmişti.

İşte, günümüzün genç bilim adamı Doç. Dr. Metin Ergun, bu geniş Türk dünyasıyla olan yakınlığını iki destan kitabıyla bilim çevrelerinin faydalanmasına sunmuştur. İnanıyoruz ki gelecekte, daha pek çok eser Dr. Ergun'un imzasını taşıyacaktır. Biz bu yazımızda, onun son iki yıl içinde destan edebiyatımıza kazandırdığı iki eseri tanıtacağız. Böylece, bu yıllarda devam eden Türk Dil Kurumunun "Türk Destanları Projesi"ne hız kazandırmış olacağız.

-----O-----

Metin ERGUN (Yrd. Doç. Dr.) - Gaynislam İBRAHİMOV, **Başkurt Halk Halk Destanı Ural Batır**, Ankara 1996, Gaye Matbaacılık, VII+527 s., Türksoy Yayınları Nu. 5, ISBN 975 - 7213 - 04 - 7/96.06.Y.0297.5.

Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSÖY) 1995 yılında yayımladığı dört kitapla, adına uygun yayın faaliyetlerini başlatmıştı. Bu dört eserin ilki de bir destandı.

W.Radloff'un ünlü derlemesi olan **Manas Destanı**, Prof.Dr.Emine Gürsoy - Naskali tarafından yayıma hazırlanmıştı. Serinin beşinci kitabı ise üzerinde duracağımız Ural Batır Destanıdır.

Eser, TÜRKSÖY Genel Müdürü ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanı Polad Bülbüloğlu'nun SUNUŞ'uyla başlamaktadır (s. IV-VII).

GİRİŞ'te, "Başkurt Destan Geleneği ve Ural Batır" hakkında bilgi verilmiştir (1-13). Daha sonra yer alan "Latin Harfleriyle Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Ural Batır Destanı" (15-351) da, tıpkı Sunuş gibi Başkurt ve Türkiye Türkçeleriyle verilmiştir. Metin, çift numaralı sayfalarda Başkurt Türkçesiyle, tek numaralı sayfalarda ise Türkiye Türkçesiyle yer almaktadır. Çalışmanın sonunda, "Kiril Harfleriyle Ural Batır Destanı"na yer verilmiştir (s. 353-527).

Eserde hemen dikkatimizi çeken bir şekil eksikliği vardır. İçindekiler'de yer alan adları anılan sayfalarda ya hiç bulamıyoruz (s. 352)

veya farklı olarak (s. 15) görüyoruz. Hatta İçindekiler'de yer alan GİRİŞ başlığının da yerinde olmadığı görülmektedir (s. 1).

Bunlar muhakkak ki çok bilmiş matbaacıların yetki dışı müdahaleleri veya eserin basılması için hazırlayanlarına gönderilmemesi ile ilgilidir. İlgililerin, daha doğrusu düzelticilerin sadece harf hatalarına değil de şekil hatalarına ve eksikliklerine de eğilmelerini diliyoruz.

X

Eserin GİRİŞ'inde, Başkurtların destan geleneği ile Ural Batır Destanı hakkında bilgi verilmektedir. Burada, Türkiye bilim âleminde yeterince bilinmeyen bir alanı tanıyor, destanın özetiyle karşılaşıyoruz. Türkiye Türklerinin ilgisini çekecek bilgi ve açıklamalar, tamamına yakını ilk defa tanıdığımız adlar bu kısa girişle bizlere sunulmuştur.

Halk edebiyatı ürünleri açısından oldukça zengin olan Başkurtların destan geleneklerinin bu zenginlikte özel bir yeri vardır. Ural Batır'ın dışında ülkemizde pek az bilinen Alpamışa ve Zoyatülek Menen Hırvılıv'ın dışında şu destanları da sayabiliriz: Akbuzat, İzevkey Menen Morazım, Küsek Bay, Karas Menen Akşa, Ahkak Kola, Kara Yurğa, Kunır Buğa, Kızıv Kürpes Menen Mayanhılıv, Zöhre Menen Aldar, Buzyiğit, Omarzak Batır ve Bayık-Ayzar.

Araştırmacılar bu destanları "kahramanlık destanları" ve "sosyal hayatla ilgili destanlar" olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Hatırlanacağı üzere Anadolu'da anlatılmakta olan halk hikâyeleri de benzer bir dallandırmaya tabi tutulur, bir üçüncü dal olarak da aşk ve kahramanlık konulu hikâyeler ele alınır. Zaten hazırlayanların da belirttiği üzere "her iki temanın iç içe olduğu destanlar da vardır." (s. 2).

Başkurt destanlarıyla ilgili çalışmalar 18. yüzyılda başlamıştır. Bu yüzyılda Rus âlimi Lepelin; Güney Urallar'da araştırmalar yapmış, bu arada derlediği destanları da seyahatnamesinde yayımlamıştır. Aynı zamanda bu destanları anlatan "yırsı" ve "sesen"ler hakkında da bilgi vermiştir. Sesenlik, Başkurtlar arasında önemli bir kurumdur. Destanları nesilden nesile aktaran sesenlerin, halkın sosyal ve siyasî hayatında da önemli yerleri vardır. Savaşa karşı tedbirleri onlar alır; halkın bilicisidirler, Başkurtların sıkıntılarını onlar çözer. Onlara danışılmadan hiç bir şey yapılmaz. Bir sesen gelmeden meclis,

düğün, eğlence kurulmaz, vb. Galiba, eski ozan tipinin Başkurtlar arasında yaşayanlarına **Sesen** denilmektedir. (s. 7).

Başkurt destanlarının bilimsel olarak ilk yayımını Timofey Belyaev yapar. Kızıvkürpes Menen Mayantılıv destanı 1809'da Rusçaya çevrilip 1812'de Kazan Üniversitesi Basımevinde basılır.

Geçen yüzyılla yüzyılımızın başında Başkurtların folkloruyla en fazla ilgilenenlerin başında A. G. Bessenov gelir. Başkurt Türkçesini çok iyi bilen Bessenov'un köylerde derleyip yayıma hazırladığı ürünler arasında Alpamişa Menen Barsınhılıv da vardır.

Başkurt âlimlerinin kendi folkloruyla ilgilenmeye başlamaları da geçen yüzyılda gerçekleşir. Möhemmetsem Ömötbayev, Selimgerey Soltanov, Fazıl Tuykin bu yolda çalışan ilk adlardır.

Kendisi de bir sesen olan Möhemmetşa Buranğolov (1888-1966), 1910 yılında İrimbur (Orenburg) vilâyeti Etkol ilçesi, İdris köyünde Kuraysı Hamit sesenden Ural Batır destanını derlemiştir. Dr. Ergun ve İbrahimov'un yayımladığı metin, M.Buranğolov'un derlemesine dayanmaktadır. Bu derlemeler SSR İlimler Akademisinin Başkurdistan bölümü arşivinde bulunmakta olup 1972 yılından beri yayımlanan "Başkort Halık İcadı" serisinin de birinci cildinde yer almaktadır.

Ural Batır destanını yayıma ilk defa Ehnef Harisov ile Bayezit Bıkbay hazırlamıştır. (Ağizil dergisi, nu. 8, 1968).

Dr. Ergun-İbrahimov, destanın yapısı, konusu, kahramanları ve coğrafyası için şu kısa bilgiyi vermektedirler:

"Ural Batır, Başkurtlar'ın mitolojik inançlarını, görüşlerini ve o dönem insanının hayallerini anlatan şiir şeklinde bir mirastır. Destandaki olaylar Ural Dağı, Ağizil, Nögöş, Yayık, Hakmar nehirleriyle Şülgen gölü etrafında geçer."

"Destan üç kuşağın hayat hikâyesidir. Yenbirzi atayla Yenbike ananın, onların oğulları Şülgen ile Ural'ın ve Ural'ın çocukları İzil, Hakmar, Nögöş ve Yayık'ın hikâyeleri." (s. 9). Ancak, son cümlede bir kalem sürçmesi olmuştur. Hakmar, Ural'ın değil, Şülgen'in oğludur. (Bkz.11, 13, 283, vb.)

Destanın üç buçuk sayfaya sığdırılan özeti, onu tanımamıza yardımcı olmaktadır.(s. 10-13). Burada da kısaca gördüğümüz üzere destanda pek çok bilinen motif yer almaktadır: Hayat suyunun aranılması, su üzerinde yü-

rünülmesi, yerin dağ halini alması, aslana binilmesi, kuş, yılan, balık ve ejderha donuna girilmesi, vb.

Başkurt destanlarından Akbuzat ile Ural Batır arasında sıkı bir bağ vardır. Ural Batır destanında yarım kalan işlerin Akbuzat destanında devam ettiği görülür. Bu destanın kahramanı Hevben, Ural Batır ve oğullarının bitirmedikleri savaşları sonuçlandırmaya çalışır.

Destan metni on başlık altında on bölüm gibi sunulmuştur; ancak bu başlıklar numaralandırılmamıştır. Her başlık, adeta devam edecek olayların özeti gibidir. Bu sebeple içlerinde dokuz satır uzunluğunda olanları da vardır. Bazı bölümler çok kısa (7. bölüm, 251-261), bazıları ise çok uzundur (1. bölüm 17-59; 2. bölüm 59-105; 6. bölüm 211-250). Ancak bu sayfaların yarısı dikkate alınacaktır; çünkü metin, yukarıda da söylendiği üzere iki ayrı Türkçe ile verilmiştir.

Eserin tamamına yakını şiir olarak verilmiştir; ancak üç yerde nesre de yer verildiği görülmektedir (39, 45, 57-58).

Destandaki konuşmaların kimlere ait olduğu genellikle metin içinde gösterilmişse de yer yer kahramanların adlarının özel olarak belirtildiği de görülmektedir. Aşağıdaki ilk örnekte, konuşanın adı metin içinde, ikincisinde ise ayrıca belirtilmiştir.

...

İki oğluna Yenbirzi

Anlatıvermiş, de :

-İkiniz de çocuklarımsınız

Göz bebeğimsiniz. (s. 21-23)

x

URAL

-Babamın sözünü tutacağım

Ben o kanı içmeyeceğim

Yiğit olup büyümeyince

Tam töreyi öğrenmeyince (s. 25-27)

Destan, baba Yenbirzi (can verdi) ile anne Yenbike (can ana)'nin yaşadığı yurdun tasviriyle başlıyor. Burası, etrafı denizle çevrili olan ve başka kimsenin olmadığı bir yerdir. Onlar, buraya ne zaman ve nereden geldikleri-

ni. anayurtlarının neresi olduğunu da bilmezler. Onların, büyüğünün adı Şülgen, küçüğünün adı Ural olan iki oğulları vardır. Bunlardan büyük olanı kötü karakterli, küçük olanı ise iyi karakterlidir. (s. 10 ve 17-23).

Kardeşlerin karakteri konusu Manas Destanı'nı hatırlatmaktadır. Manas'ın kardeşlerinin farklı karakterleri şöylece anlatılır:

Akıllı doğan Abeke

Hödük doğan o köböş de

Er Manas'ın küçük kardeşleri

(Wilhelm Radloff-Emine Gürsoy-Naskali, **Manas Destanı**, Ankara 1995, 204/89-91, 205/122-124).

Ayrıca Türk masallarında da, küçük kardeşlerin akıllı, çalışkan ve iyi karakterli olduğu unutulmamalıdır. Bu özellik kızlar ve erkek kardeşler için değişmemektedir. Ancak masalarda kardeş sayısı daha çok üçtür.

Oğuz Kağan Destan'ında pek çok yerin adının verilmesi ile ilgili olaylar yer alır. Bu durum, Kaşgarlı Mahmud'un eserindeki parçasıyla Şu Destan'ında da görülmektedir. Başka destanlarımız için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Ural Batır Destanı'nın son mısraları da bu konuda aynı yola başvurulduğunu göstermektedir.

**Bunlar halkı toplamışlar,
Dört bahadıra [göze] bölmüşler,
Dört ırmağı boylatıp,
Yuva kurup çoğalıp,
Dört bahadırın ismi,
Dört ırmağa ad olmuş,
Unutulmaz şahsiyet olup
Nesilden nesile kalmışlar**

Günümüz Başkurdistan'ında; Yayık, Nögöş, Hakmar ve İdil adlarını taşıyan dört ırmak vardır. Böylece coğrafya, ad ve destan birleşmiş, daha anlamlı bir hale gelmiştir.

Eserde bazı adların verilmesi konusunda gerekli özenin gösterilmediği görülmektedir. Artık bu samur kürkü kimler giyecektir, bilemiyorum!

- a) Kuziykürpes Menen Moyanhılıv (s. 1)
Kuziy kürpes Menen Bayanhılıv (s. 2)
Kuziy kürpes Menen Mayanhılıv (s. 6)
- b) Balakay Etkol köyü (s. 4)

Belekey İtkül köyü (s. 9)

_____ İtkül ilçesi (s. 91, ayrı bir imlâsı var mı?)

c) Gabit sesen (s. 4)

Ğabit sesen (s. 9)

Destanın, Türk halk anlatmaları alanında (destan, hikâye, efsane ve masal) motif zenginliği açısından her zaman için karşılaştırma malzemesi olarak kullanılacağı muhakkaktır. Motiflerinin çıkarılıp bir liste halinde yayımlanması, bilim dünyasına kolaylıklar sağlayacaktır. Bu da, **Motif-Index of Folk Literature** adlı eseri iyi kullanabilen genç bir araştırmacının görevi olmalıdır. Böylece, diğer anlatmalarla bu destan arasında daha kolay bağ kurabilmiş olacağız.

Metin ERGUN, Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş. Konya 1997, Günay Ofset, 160. s Cemre Yayınları, ISBN 975-95036-2-5.

1990'lı yılların başlarına gelinceye kadar adını bildiğimiz pek çok Türk ülkesinin kesin yerini bilenimiz kaç kişi idi acaba? O yerler de dağ adlarından şehir adlarına varıncaya kadar değiştirilmiş adlarıyla tanınıyorlardı. Hâlâ bir Karakalpak veya bir Saha coğrafyasını Bakü veya Lefkoşa heyecanıyla gösterebiliyor muyuz? Altaylar da, daha doğrusu Altay Türkleri de pek az bilinen bir ülkenin insanlarıydı. Biz, belki çicukluğumuzdan beri Altay Dağlarını biliyorduk; çünkü atalarımız Altaylardan gelmişti. Bir futbol kulübümüzün adının Altay olması, aralarında doğrudan bir bağ olsun, olmasın bu adın yabancılik tozunu silkeleyip atmıştı. Ancak şimdi bile kaçımız bu anlı şanlı Altay Dağlarının eteklerinde yaşayan Altay Türklerinin yerini gösterebilir ki? İşte Dr. Ergun bu az bilinen coğrafyayı gözlerimizin önüne sermek için önce Altay bilmecelerini tanıtmış ("Altay Türkleri'nin Bilmeceleri", **Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55. Yıl Armağanı**, Kayseri 1994, 212-231), sonra da destanlarına eğilmiştir. Elimizdeki **Alıp Manaş** destanı bu güzel çalışmanın ürünüdür.

Dr. Ergun, ÖNSÖZ'de (s. 5-6; ÖN SÖZ olmalıydı), hepimizin katıldığı bir görüşü, şu giriş cümleleriyle açıkça ortaya koymaktadır:

"Türk dünyası ile ilgili araştırmalar, Rus İmparatorluğu'nun yeniden yapılanma serüveni sürecinde meydana gelen boşluktan ve Türk Cumhuriyetleri'nin kısmî bağımsızlık zemininden dolayı son yıllarda artmış ve daha ilmi bir yapıya kavuşmuştur. Bu son dönemde hamasiliğin ötesine geçilerek

Türk dünyası ile ilgili problemler daha objektif bir bakış açısıyla ele alınıp tartışılmaya başlanmıştır."

Evet, düne kadar işin hamasetine sığınırken bugün gerçek yüzüyle karşı karşıya kalmıştık. Bazı projelerle yürütülmeye çalışılan yakınlaşma belki yeterince başarılı olamamıştı. Ancak, bir adım atılmış ve geleceğe umut bağlanmıştı.

Dr. Ergun'un ele aldığı Alıp Manaş destanı, adındaki Manaş sözünden hareketle bizi yanıltmamalıdır; o ünlü Kırgız destan kahramanı Manas değil, bizim yüzyıllardır Anadolu'da dilimizden düşürmediğimiz bir destan kahramanının adıdır. Dede Korkut destanı hikâyelerinden olan "Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek Boyı"nın kahramanı Bamsı Beyrek, Anadolu ve Türkmenistan'da da aynı adla anılırken Özbek Türkleri arasında **Alpamiş**, Kazak ve Karakalpak Türkleri arasında **Alpamiş**, Başkurtlar'da **Alpamiş**, Tatarlar'da **Alpamansen**, Altay Türkleri arasında ise **Alıp Manaş** olarak anılmaktadır. Altay Türkleri'nce de çok sevilen bu destanın 1779 mısralık bir derlemesinin yayıma hazırlanmasında, 1985'de Gorno-Altaysk'ta yayımlanan **Alıp Manaş / Altay Çörçöktör** adlı eserin birinci cildinden faydalanılmıştır.

Eserde yer alan ilk iki bölüm (ki "Bölüm " kavramını biz ekliyoruz) dikkatimizi çekmektedir. Bunlar; "Altay Türkleri'nin Destanları Üzerine Araştırmalar" ile "Altay Destancılık Geleneği ve Alıp Manaş" adlarını taşımaktadır.

İlk bölümde (7-18), 19. yüzyılda başlayan Altay Türkleri'nin destanlarıyla ilgili çalışmalar tarih sırasıyla tanıtılmıştır. Bu arada araştırmacılar, derleyiciler, kayıplar, destanların adları, varsa yayımları sırasıyla belirtilmiştir. Bu coğrafyadaki ilk derleme ve araştırmalar misyoner Türkologlar tarafından yapılmıştır. Etnograf N. I. Ananin, Altay Dağlarında birkaç defa folklor derlemesi yapan ilk araştırmacıdır. Ancak derlemeleri arasında destan metni olup olmadığı bilinmemektedir. Çünkü malzemelerin çoğu yayımlanamamıştır. Destan derlemeleri günümüze kadar gelebilen ilk derleyici, ünlü Türkolog W. Radloff'tur. Onun 1860 ve 1861 yıllarında derlediği destanlar 1866 yılında yayımlanmıştır. Bu ilk destanlar şunlardır: Ay-Kan, Kan-Püdey, Tektebey Mergen ve Altayn Sayn Salam.

V. I. Verbitskiy, G. N. Potanin, N. T. Nikiforov, A. Lopat, A. Kalaçev, G. İ. Gurkin, G. Viyatkin, A. V. Anohin, P. V. Kuçiyak, A. Garf, A. I. Koptelov, P. Maskaçakova, A. S. Orlov, W. M. Jirmunskiy, S.

Surazokov, U. S. Sadıkov, K. Ukaçına vb. Alıp Manaş üzerine çalışan derleyici, araştırmacı ve inceleyicilerden birkaçıdır.

Bir kısmı defalarca ve farklı kişilerce derlenen Altay destanlarının bazıları şunlardır:

Karatı-Kaan, İren-Şayn Çiçirge, Demçi-Eren, Altay Buuçı, Koçkor Bay, Sartakpay, Kan-Taaji, Altın-Mize, Ak-Bökö, Kan-Mergen, Altın-Kuçkaş, Ayn-Şayn Şikşirge, Altay-Kuuçın, Kögütey, Közike le Bayan Silu, Kara-Maas, Kulukçın, Keler-Kuş, Temir-Sanaa, Malçı-Mergen, Altın-Tuuji, Kökin Erkey, Ak-Tayçı, Kozın-Erke, Kaan-Tolo, Ösküs-Uul, Közüyke, Altın-Koo, Aytünüke, Ak Biyle Onıng Bilezi, Say-Solong, Malçı Mergen, Altın-Koo, Ak Biy, Say-Solong, Altın-Kuuçı, Şime Sudurçı, Emelçı-Mergen, Tangzı Baatır, Bektirek, İvanak, Şakşı-Mergen, Boydon-Köşkin, Kara Küren Attu Kan-Küler, Erzamır, Barçık Bökö, Oçı Bala, Kara-Taaji Kıs, Altın-Ergek, Maaday-Kara, Ay Sologoy lo Kün Sologoy, Üsküs Uul, Kan-Jeeren Attu-Altın, Temene-Koo, Altay Mergen, Altı Karaktu Karagıs, Altın-Klış, vb.

Bu arada pek çok da kayçı yetişmiş ve bu destanları anlatmak yoluyla bizlere ulaşmasını sağlamışlardır. Bilinen en eski kayçılar, Radloff'a ürün veren Caraş ve Balağaş'tır. Bu kayçıların en ünlüsü A. G. Kalkin'dir. Diğer kayçılardan bazıları ise şunlardır: Çımyı Alagızov, M. Yutkanov, Songkar Şunekov, N. Ulağaşev, Çoltış Kuranakov, vb.

Altay destanları üzerine yapılan başka çalışmalar ise şunlardır :

G. N. Potanin, öğrencisi N. T. Nikiforov'un derleyip yayımladığı **Anoskiy Sbornik** adlı esere yazdığı Giriş'te, Altay destanlarının özelliklerini, kuruluşunu ve diğer milletlerin destanlarıyla karşılaştırmasını ele alır (1916). Potanin'e göre, Altay destanları "kamlar" hakkında anlatılan efsanelerin gelişmesiyle ve büyümesiyle şekillenmiştir (s. 9). G. Viyatkin, **Altın-Koo** adlı çalışmasında (1925) Altay destanlarının motiflerini inceler (s. 10). Kayçı N. Ulağaşev'in hayatı, anlatıcılığı ve anlattığı destanlarla ilgili olarak da çeşitli çalışmalar yapılır: P. V. Kuçiyak, **Oyrotting Kayçızı** (1940) ve S. Surazakov, **Kayçı Ulağaşev** (1961). İ. B. Şincin de **Kayçı A. G. Kalkin** (1984) adıyla başka bir ünlü kayçıyı anlatan monografi yayımlar.

1952'de Tuulı Altay'da, "Tarih, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün açılması Altay destancılığının bir dönüm noktası olur. Pek çok destancının görev aldığı bu Enstitü, 1958-1983 yılları arasında yayımladığı

11 ciltlik **Altay Baatırlar** adlı külliyatta çok sayıda Altay destanına yer verilmiştir. (Yılları ve destan adları için bkz. s. 79-80, not: 41).

Dr. Ergun, "Altay Destancılık geleneği ve Alıp Manaş" başlıklı bölümde (s. 19-46) kavramlardan yola çıkarak destancılık geleneğini ve geleneğin içinde Alıp Manaş'ın yerini incelemiştir.

Altay Türkleri masal ve destan için ayrı birer terim kullanmamakta, "çörçök" terimini her ikisi için ortak bir terim olarak kullanmaktadır. Bu arada destanları masallardan ayırt etmek için "kayçörçök" veya "Kaylap aydar çörçök" terimlerini kullanmaktadır. Destanları "kaylayanlar" a (söyleyen, anlatan, okuyan) ise "kayçı" adı verilmek suretiyle, bizdeki âşık tipinin karşılığı olan "kojongçılar" dan ayırt edilir.

Burada, türevleriyle birlikte tekrar edilen **kay** kelimesi üzerinde durmak istiyoruz. Bu kelime, "göğüsten çıkarılan boğuk ve makamlı ses" anlamındadır. Hakas, Tıva ve Şor Türkçelerinde de kullanılan bu kelimenin anlamı, daha çok "destan söylenirken çıkarılan sese verilen ad"dır.

Dr. Ergun, kayçıların "topşuur" ve "Jadagan" adları verilen sazlar eşliğinde kayladıklarını söylemektedir (s. 20). O, daha sonra geleneği uzun uzun anlatmaktadır. Burada bir konu dikkatimizi çekmektedir. Aşağıdaki satırları aynen alıyoruz:

"Eelü kayçı, destanı çadıra kaylamaya başlayınca çadırın eşiği açıp kapanmaya başlar, hava kararır fırtına çıkarmış; dağdaki çobanlar yıklarını bırakıp koşup gelir, avdaki avcılar avlarını bırakıp koşarlarmış. Halk, günlerce, haftalarca kayçıyı dinler, onunla coşup, onunla ağlarmış; zaman zaman destanın anlatımına da iştirak ederler, kendilerini destan kahramanının yerine koyup hem konuşurlar, hem de at sırtındaymış gibi savaşırlarmış. Bazen iki gruba bölünüp yarıştırlarmış" (s. 21-22).

Benzer olayların yaşandığını yıllardan beri, rahmetli Abdülkadir İnan'ın yazılarında okuyor ve heyecanlanıyorduk. Onun, Manas Destanının anlatımıyla ilgili olarak verdiği bilgiler de şöyledir:

"Kırgız ulusunun unutmadığı birçok ünlü Manasçılar vardır. Bunlardan biri Keldibek adlı manasçıdır. Söylentiye göre bu halk şairi 1750 yılında doğmuştur. Onun hakkında söylenen menkıbeye göre o Manas Destanını terennüm ederken çadır sallanır, fırtına kopar, karanlıkta korkunç atlılar görülür, nal sesleri işitilirmiş... O Manası terennüm etmeye başlarsa çobanlar sürülerini bırakıp obaya dönerler, hayvanları da onun arkasından Manas'ı

dinlemeye gelirler, kurtlar bile sürülere dokunmazmış." (A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1987, 31)

Kayçılar, destana başlamadan önce topşuur çalmak zorundadırlar. Bazan on-on beş dakikayı bile geçen bu sürede sesi ile topşuur arasında bir bağ kurar. Usta bir kayçı, destandan önce topşuurunu övmeden anlatmaya başlamaz. Bu arada Dr. Ergun, ünlü kayçılardan Çopsey Butuyev, Aleksey G. Kalkin, Tanıspay Şincin ve N. Ulugaşev'den alınan bu tür giriş örneklerinin asıllarını verirken A. V. Ananın'ın yayımladığı bir örneğin Türkiye Türkçesiyle olan şeklini vermiştir :

**Uzun yolu kısaltarak
Kaylamaya başlıyorum, dinleyiniz.
Neşeli, hoş zamanda,
Topşuurumu ayarlıyorum, bakınız.
Kış şafağını yaklaştırarak
Destan anlatacağım, dinleyiniz.
Uzak zamanlara yola çıkıyorum
Arkamca geliniz**

x

**Yüksek sesli topşuur seni, boşuna
Güçlü servinin kökünden yapmamışlar.** (s. 23-24).

Destancı, anlatmaya alçak bir sesle başlar; Ananın bunu "...adeta uçan bir böceğin sesini andıran bir sesle kaylar" diyerek anlatmaktadır.

Dr. Ergun, daha sonra destanın anlatılmasını adım adım takip etmektedir. Destanların başlamalarında aralardaki geçişlerde kullanılan formelleri (kalıp ifadeleri) örnekleriyle vermektedir.

Altay destanları genellikle ortadan duraklı olmak üzere 8'li hece ile söylenir. Bilim adamları bu kalıbın destanlara daha uygun olduğu görüşündedirler. Ancak, 9'lu, 11'li ve 7'li kalıplarla da söylenen Altay destanları da vardır.

Daha çok yarım kafiyeli olarak söylenen destanlarda "mısra başı kafiyesi" de görülür.

Destan kahramanlarının en yakın arkadaşı **Dede Korkut Kitabı**'nın üçüncü hikâyesi olan "Bamsı Beyrek Boyı"nda da Beyrek'in "At dimezem sanga çartaş direm çartaşumdan yig" (0 99/9-10) dediği gibi atıdır. Asla at-

sız düşünölemeyen bu kahramanlara atları "tayga eezi" (dağ iyesi) tarafından verilir. Bazı destanlarda ise atlar gökten iner ve kahramana bağışlanır (s. 40). Böylesine özellikleri olan atlar da elbette abartmalı bir dille anlatılacaktır. Ancak bu abartma sadece atlar için olmayıp, başta kahramanımız olmak üzere insan tasvirlerinde de görülür.

Eserdeki üçüncü bölüm, "Alıp Manaş Destanının Varyantları" adını taşımaktadır (s. 47-63). Burada; Altay, Özbek, Karakalpak, Kazak, Başkurt ve Tatar varyantları özetlenerek verilmiştir. Yukarıda da dediğimiz gibi, Alıp Manaş Destanı her Türk topluluğunda değişik adlarla anılıyordu. Ayrıca, varyantlar bazı boylarda anlatıcısının adına göre de anlatılabilmektedir. (s. 4)

Dördüncü bölüm "Dede Korkut Hikâyeleri ve Alıp Manaş" adını taşımaktadır (64-70). Dr. Ergun burada, önce "Bamsı Beyrek Boyı"nın özetini vermiş, daha sonra her iki destanı karşılaştırmıştır. Benzerliklerin sıralanmasından sonra farklı noktalara geçilmektedir. Özellikle farklı olan motiflerin açıklanması konusunda Dr. Ergun şöyle demektedir: "Altay destanlarında mitolojik motifler ağır basar. Kahramanların kendisi, düşmanları ve atı mitolojik özellikleri olan tiplerdir." (s. 69). Meselâ, Alıp-Manaş ateşte yanmaz, ona ok batmaz, onu kılıç kesmez, vb.

Önemli farklardan ikisi olarak, Altay destanında çocuksuzluk motifinin olmaması ve "Bay Terek" (kutsal ağaç)'in görülmesidir.

Dr. Ergun'un benzer motifler arasında yer verdiği Yalancı Yaltacuk'un affedilmesi ile Alıp-Manaş'taki üç kötü tipin öldürülmesini farklı noktalar arasına almak bizce daha uygun gibi geliyor.

Beşinci bölüm, "Alıp-Manaş Destanının Teşekkül Tarihi" adını taşımaktadır (s. 71-74). Dr. Ergun, bu konudaki görüşleri değerlendirdikten sonra şu görüşe ulaşılıyor:

".....Alıp-Manaş (Alpamış) destanının teşekkül tarihi miladî VI-VIII. asırlardır. Destan daha sonra Sırderya bölgesine taşınmış, oradan da göçler vasıtasıyla bir varyantı Kafkasya ve Anadolu'ya, bir varyantı da Volga boyuna götürülmüştür. Çekirdek olayın üzerine o coğrafyadaki tarihî maceraların ilâvesiyle de büyük bir destan teşekkül etmiştir." (s. 74).

Buradaki bir görüşe açıklık getirmek istiyoruz. Bizce, destan varyant varyant ayrılmış değildir; Kafkasya ve Anadolu'ya giden şekli ile Volga boyuna giden şekli aynı olmalıdır. Varyant diyebileceğimiz şekiller yolda ve varılan yerdeki değişikliklerden sonra ortaya çıkmıştır.

Eserin diğer sayfalarında, Dr. Ergun'un faydalandığı kaynaklara yapılan göndermelere yer verilen NOTLAR gelmektedir. Burada yer alan 232 nottaki kaynakların tamamına yakını Anadolu dışı yayınlardır.

METİNLER (s. 95-146) iki ayrı Türkçe ile verilmiştir. Her beş mısra bir numaralanan metinlerden sayfanın sol tarafında Altay Türkçesi ile, sağ tarafında ise Türkiye Türkçesi ile olanları yer almaktadır. Her ne kadar 146. sayfaya göre destan 1779 mısra gibi görünüyorsa da, 140. ve 143. sayfalardaki mısralara numara verilmesi, her halde, unutulduğu için bu sayıyı 1840'lara kadar çıkarmanız gerekecektir. Ayrıca son mısralardan sonra gelen 39 küçük açıklama hakkında da herhangi bir notçuk yoktur.

Eser, "İndeks/Şahıs İsimleri İndeksi" (s. 147-148) "Bibliyografya" (s. 149-160) ile sona ermektedir. Bibliyografya için söyleyeceğimiz söz, alanında ülkemizdeki en zengin kaynak olmasıdır.

xxx

Dr. Ergun, yazımızın başında da dediğimiz gibi, ülkemizin, Türk dünyasını en iyi bilen genç bilim adamlarından biridir. Yaşına göre oldukça zengin bir birikime sahiptir. Bunun sonucu olarak son yıllarda ortaya koyduğu çalışmaları dikkatleri çekmektedir. Kitaplarının dışında makale, bildiri, tanıtma ve bibliyografya yazılarıyla alanın en genç ve faydalı "hadim"lerinin başında gelmektedir. Kendisini, kültürümüz adına kutluyor, yeni çalışmalarını bekliyoruz.